

१. लोकशाहीत राजकीय पक्षांची भूमिका

डॉ. हनुमंत फाटक

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, तुळजाराम चतुरचंद महाविद्यालय, बारामती.

भारतीय राजकारणाचे सर्वात असमाधानकारक वैशिष्ट्य म्हणजे राजकीय पक्षांची रचना आणि कार्यप्रणाली. स्वातंत्र्यापूर्वी अस्तित्वात असलेल्या यापैकी बऱ्याच जणांनी त्यांची ओले संरचना कायम ठेवली आहे, त्यांनी फेडरल संसदीय लोकशाहीच्या नवीन परिस्थितीनुसार त्यांची संघटना पुनर्संचयित करण्याचा किंवा बदलण्याचा प्रयत्न केला नाही. जनसंघ आणि स्वतंत्र यांसारख्या काही नवीन पक्षांनी इतरांप्रमाणेच संघटना स्थापन केल्या आहेत. हे सर्व लोकशाही केंद्रवादाच्या कम्युनिस्ट कल्पनेवर आधारित आहेत ज्यामध्ये लोकप्रिय आधाराचा दर्शनी भाग असताना सत्ता वरपासून खालपर्यंत वाहते. अपवाद फक्त तामिळनाडू मध्ये D.'M.K. सारखे प्रादेशिक पक्ष आहेत. तथाकथित राष्ट्रीय राजकीय पक्षांचे मुख्य दोष म्हणजे ते लोकशाहीवादी नाहीत, संघराज्यीय नाहीत, निष्ठावान आणि शिस्तप्रिय नाहीत. वरपासून खालपर्यंत जाताना ताकद आणि प्रभाव कमी होतो. हा सर्वोच्च कार्यकारी अधिकारी आहे ज्याला हायकमांड म्हणतात जे खरोखरच पक्षावर वर्चस्व गाजवते. जेथे पक्ष सत्तेत असतो, तेथे हायकमांड एखाद्या राज्यातील मुख्यमंत्र्यांची नियुक्ती करते, त्यांच्या मंत्रिमंडळातील सहकाऱ्यांबद्दल निर्णय घेते आणि संपूर्ण राज्य मंत्रालयाला एक अधीनस्थ एजन्सी मानते. राज्य शाखा हायकमांड बरखास्त करू शकतात आणि त्यांच्या जागी तदर्थ समित्या ठेवू शकतात. काँग्रेसच्या कार्यकारिणीने नुकत्याच पाच राज्य समित्या रद्द केल्याने, ज्याने पुन्हा पंतप्रधानांच्या इच्छेनुसार कार्य केले यावस्तु हे चांगले स्पष्ट झाले.

स्वातंत्र्यापूर्वी, संघटनात्मक शाखा ही पक्ष संघटनेचा शक्तिशाली भाग होती. संसदीय किंवा विधान शाखा ही एक गौण शाखा होती कारण त्यांच्याकडे कोणतीही वास्तविक शक्ती नव्हती आणि जेव्हा जेव्हा राजकीय संकट येते तेव्हा त्यांना राजीनामा द्यावा लागतो. स्वातंत्र्यानंतर स्थिती आमूलाग्र बदलली आहे. प्रत्येक पक्षाचे महत्त्वाचे सदस्य संसदेचे किंवा राज्य विधानमंडळाचे उमेदवार बनले आणि जे काही कारणास्तव निवडणूक लढवू शकले नाहीत त्यांनाच बाहेर ठेवले गेले. अशा परिस्थितीत विधिमंडळातील पक्षाचे नेते सर्वाधिक प्रभावशाली असतात आणि खरे नेते पंतप्रधान किंवा मुख्यमंत्री असतात. दुर्दैवाने, स्वातंत्र्यपूर्व रचना अबाधित राखून या पदाचा गोंधळ उडाला. वास्तविकता न ओळखल्यामुळे गेल्या अध्यक्षपदाच्या निवडणुकीच्या वेळी काँग्रेस संघटनेत दुःखद फूट पडली. अलीकडे, नवीन काँग्रेसमध्ये देखील संसदीय शाखेवर बाह्य शाखेचे वर्चस्व पुन्हा स्थापित करण्यासाठी काही प्रयत्न केले जात आहेत, परंतु मला असे वाटते की पंतप्रधान त्याला परवानगी देण्यास फारच चतुर आहेत. संघराज्य शासन प्रणालीचे सार हे आहे की राज्य सरकारे आणि त्यांचे नेते त्यांच्या स्वतःच्या मार्गाने केंद्र सरकार आणि संसदेइतकेच सार्वभौम आहेत. राज्यघटनेचे काम समाधानकारकपणे करण्यासाठी राजकीय पक्षांच्या राज्य शाखांनाही तितकीच स्वायत्तता असली पाहिजे आणि पक्षाच्या मध्यवर्ती संघटनेने स्वतःला संपूर्ण भारतीय